

Nyt fra Sprognævnet

1993/3 · september

Det er sgu da nu vist en misforståelse

Om nogle svære småord på dansk

Af *Niels Davidsen-Nielsen*

Når udlændinge skal lære dansk, har de særlige vanskeligheder med en række ubetonede småord der forekommer i sætningens midterfelt og som kan eksemplificeres med *nok* og *da* i følgende dialog:

A: Du er *nok* blevet fodsportsmand.

B: Det ved jeg *da* ikke af.

Ordene der vil blive undersøgt her er *da*, *dog*, *jo*, *nok*, *nu*, *sgu*, *skam*, *vel* og *vist*.

Det er ikke kun udenlandske danskstuderende de giver hovedbrud. Også for danskere der vil vide mere om deres eget sprog, herunder sprogfolk der ønsker at gøre rede for deres betydning og brug, og for oversættere af dansk til fremmedsprog, er de svære at få styr på. Hvad betyder fx *nu* i en sætning som *Det er nu uheldigt*, og hvordan skal det oversættes til fremmede sprog? Og hvad sker der hvis vi her udskifter *nu* med hvert af de øvrige ord efter tur? Forbliver betydningen stort set den samme, eller er der tale om ni forskellige betydninger?

Ni tryksvage enstavelsesord

Der vil i denne artikel ikke blive sagt noget om ord som *altså*, *ellers*, *faneme*, *nemlig*, *også*, *rigtignok* og *unægtelig*, til trods for at de i deres brug ligner de ni

ovennævnte og også lader sig indsætte i en ramme som

Det er { } uheldigt.

Jeg har valgt at begrænse mig til de tryksvage (ubetonede) enstavelsesord fordi der er gode grunde til at antage at kun disse har grammatisk funktion – ligesom fx bøjningsendelser og hjælpeudsagnsord – og fordi en redegørelse for dem således hører med til en beskrivelse af det danske sprogs grammatik.

Småordenes overordnede funktion

Det mest karakteristiske ved ordene er at de bruges *interaktivt*, dvs. i dynamisk samspil i dialogen mellem afsender og modtager i den sproglige kommunikationssituation. Dette forklarer at de forekommer hyppigere i talesprog – der jo normalt ikke er monologisk – end i skriftsprog. I nogle former for skriftsprog – fx den envejskommunikation man finder i instruktionshåndbøger og madopskrifter – er de praktisk taget fraværende. Men i skriftsprog af mere interaktiv art er de ganske almindelige. I argumenterende prosa, hvor formålet er at overbevise læseren om rigtigheden af et synspunkt, og hvor forfatteren så at sige diskuterer med læseren, er de særligt hyppige. Dette ses illustreret i følgende – ironiske – læserbrev, hvori jeg har sat småordene i kursiv:

Lad os *nu* bare køre derudad for fulde gardiner i stedet for alt det mil-

jøpis og fremtiden i vores hænder, og hvordan vores tip-, tip- og tipoldebørn skal leve. Noget er der *da* sikkert om det, men hvorfor trække livet ud med selvplagerisk sejpineri med forsigtig mig her og der, det hele går *jo* alligevel totalt på røven før eller siden, så vi kan lige så godt mærke, at vi lever her og nu.

Det er *sgu da* i byerne, at der er noget ved at leve: biler, værtshuse, megatons af smart tøj, rødvin og bøjere. Hvem gider sidde og drikke bøjere ude i Øster Vildelse Kro? Og der er, ja det ved *vel* alle, ingen gode skår ude i skoven, det sku' *da* lige være Huldremosen... Det er simpelt hen out at bo på landet, og folk flytter *jo* også derfra, der er snart ikke andet end skovridere og mejetærskerpiloter tilbage, og så nogle halvdøde pensionister. Byerne de kan sagtens brede sig meget hurtigere, og sikke en masse fede grunder [vel fejl for grunker], der kan tjenes på det, enhver fornuftig borger ved, at det er økonomien, der skaber trivsel, skråt op med den hersens økologi, der ævles så meget om. Vi skal *vel* ikke allesammen gå rundt og ligne sådan nogle hangerøve som for eksempel de Grønne eller de Røde og Grønne. Der er *jo* heller ingen der stemmer på dem. – Næh, lev stærkt, dø ung og bliv et smukt lig – og glem at få børn.
..

P.S. I er *vel* ikke fordomsfulde over for ikke-akademiske sprogkoder. (Information 30.11.92).

To hovedgrupper

De ni småord falder i to hovedgrupper:

(1) *da, dog, jo, nu, skam*

(2) *nok, sgu, vel, vist.*

(1) Modtagerorientering

Da, jo, nu og skam (se nedenfor om *dog*) er primært *orienteret mod modtageren* i den forstand at de afspejler afsenderens reaktion på hvad han/hun anser for at være modtagerens opfattelse af den situation en ytring beskriver. Denne modtagerorientering kan illustreres med følgende eksempel:

John er *da/jo/nu/skam* i London.

Mens *jo* signalerer at modtageren antages at være bekendt med og at acceptere den beskrevne situation, signalerer *da* og *nu* uenighed med modtageren. *Da* adskiller sig fra *nu* på to måder. For det første signalerer det at tilhøreren i virkeligheden er bekendt med den beskrevne situation, selv om han/hun i kommunikationsøjeblikket tilsyneladende har glemte det. For det andet er det svagere end *nu*, der er objektivt korrigerende. Endelig bruges *skam* typisk til at eliminere den tvivl modtageren tilsyneladende er grebet af med hensyn til den beskrevne situation, dvs. dette ord har en afklarende funktion. Hovedforskellene mellem disse fire ord træder særlig tydeligt frem når de indsættes i en nægtende sætning som fx

Det passer *da/jo/nu/skam* ikke.

(2) Afsenderorientering

Nok, vel og vist (se nedenfor om *sgu*) er derimod primært *orienteret mod afsenderen* i den forstand at de afspejler afsenderens opfattelse af, eller holdning til, sin egen viden om den beskrevne situation:

John er *vel/vist/nok* i London.

Her oplyser afsenderen modtageren om at han/hun ikke er sikker på den beskrevne situations rigtighed. Ved at vælge *vel* inddrager afsenderen modtageren i vurderingen af situationen, dvs. der tilføjes her et spørgende element. Bemærk i denne forbindelse at nægtende påhængsspørgsmål (tag questions) dannes ved at føje biordet *vel* til en nægtende fremsættende sætning: *John er ikke i London, vel?* Ved at vælge *vist* oplyser afsenderen – ud over at udtrykke sin egen mangel på vished – modtageren om at der er andre foruden ham/hende selv der anser den beskrevne situation for rigtig. Endelig oplyser afsenderen ved at vælge *nok* modtageren om at det er ham/hende selv alene der vurderer sandsynligheden af den beskrevne situation.

Emfase og orientering

Sgu og *dog* forekommer sommetider blot at signalere at afsenderen forholder sig emfatisk (understregende, forstærkende) til sin ytring. I eksempler som *Det er sgu uheldigt!* og *Det er dog uheldigt!* lader de således til at være næsten neutrale i deres orientering. Men af andre eksempler fremgår det at også disse to ord har orientering. I en ytring som

Hør mig dog til ende! er *dog* modtagerorienteret ved at signalere afsenderens reaktion på modtagerens øjensynlige uvillighed til at blive ved med at høre efter. Og i en ytring som *Du er sgu blevet fodsportsmand* er *sgu* afsenderorienteret ved at medvirke til at signalere en følgeslutning draget af afsenderen om at modtageren er begyndt at dyrke fodsport, dvs. ordet afspejler her afsenderens opfattelse af sin egen viden.

Engelske oversættelser

De interaktive enstavelsesords orientering afspejler sig i den måde de oversættes til engelsk på i Vinterberg & Bodelsens store dansk-engelske ordbog (1990). Mens de afsenderorienterede ord *nok*, *vel*, *vist* og *sgu* oversættes til såkaldte kommenteringssætninger med *I 'jeg'* som grundled (*I suppose*, *I dare say*, *I think*, *I believe*, *I am sure* og *I'm damned if*), oversættes de modtagerorienterede ord *jo*, *nu* og *skam* til kommenteringssætninger med *you* som grundled (*you know*, *you see*). Hertil kommer at de modtagerorienterede ord *da*, *dog* og *nu* oversættes til *surely* og *really*, der ofte bruges til at signalere afsenderens afstandtagende reaktion på modtagerens opfattelse af den beskrevne situation.

Korrektion, afstandtagen og afklaring

På grundlag af de interaktive småords hovedfunktioner kan man inden for den modtagerorienterede hovedgruppe betegne *nu* som (objektivt) *korrigerende*, *da* som (subjektivt) *afstandtagende* og *skam* som *afklarende*. Disse tre funktioner ses illustreret i følgende eksempler:

nu: korrigerende

I begyndelsen var det *nu* ingen sag. En pyroman må der *nu* have været. Men det er *nu* slet ikke derfor. Det ville jeg *nu* ikke være så sikker på.

da: afstandtagende

Du kunne *da* lige have ventet til jeg var rejst.

Det gjorde jeg *da* rigtignok også.

Du må *da* hjertens gerne blive.

skam: afklarende

Ingerlise manglede *skam* ikke takt.

John er *skam* i London.

Bebrejdelse, overraskelse og accept

Inden for samme gruppe vil *dog* blive kaldt *bebrejdende*. Dette emfatiske ord adskiller sig fra de øvrige enstavelsesord undtagen *nu* og *da* ved at forekomme i spørgende sætninger, bydende sætninger og udråbssætninger:

dog: bebrejdende

Kan vi *dog* ikke diskutere objektivt?!

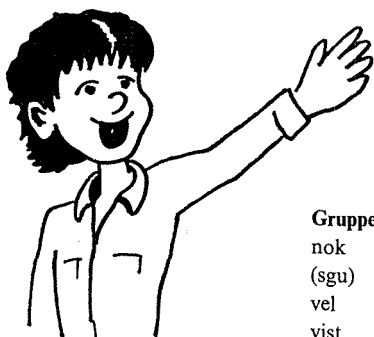
Hør mig *dog* til ende!

Hvor er her *dog* koldt!

Når *dog* optræder i fremsættende sætninger, er det hyppigt kombineret med en datidsform af udsagnsordet *være* der ikke udtrykker fortidighed, men noget følelsesladet, en overraskelse:

dog: overrasket

Det var *dog* forfærdelig uheldigt!

Afsender

Gruppe 2

nok
(sgu)
vel
vist

Gruppe 1

da
(dog)
jo
nu
skam

Modtager

De ni småord falder i to hovedgrupper. Ordene i **gruppe 1** er primært *modtagerorienterede*, dvs. de går på modtagerens (tilhørersens, læserens) opfattelse af situationen. Ordene i **gruppe 2** er primært *afsenderorienterede*, dvs. de går på afsenderens (talerens, forfatterens) opfattelse af situationen. Parenteserne omkring *dog* og *sgu* angiver at de to ord undertiden bruges rent forstærkende (emfatisk) uden speciel modtager- eller afsenderorientering.

Endelig vil *jo* blive kaldt *accepteret*. Denne funktion ses illustreret i følgende eksempler:

jo: accepteret

Det er *jo* soleklart.

Det er *jo* to sider af samme sag.

Det er *jo* ikke første gang i historien at et land bliver besat.

Antagende

(bekræftelsessøgende og henvisende)

Inden for gruppen af afsenderorienterede ord vil *nok* blive kaldt *antagende*, *vel: antagende og bekræftelsessøgende* og *vist: antagende og henvisende*. Til belysning af disse funktioner kan følgende eksempler anføres:

nok: antagende

Og jeg lægger *nok* noget andet i de ord end du gør.

Det var *nok* alligevel et bedrag.

vel: antagende og

bekræftelsessøgende

Der kommer vi *vel* til en anden side af sagen.

Politiet i byen har *vel* spurgt Dem ud om hver enkelt brand siden august.

vist: antagende og henvisende

Og han er *vist* ved at gøre nogle fine bekendtskaber.

Det gik *vist* meget godt.

– og understregende

Endelig vil *sgu* blive betegnet som *understregende*, en funktion der allerede er set illustreret i læserbrevssætningen

Det er *sgu* da i byerne, at der er noget ved at leve.

Andre anvendelser af småordene

Hvert af de ni småord har en anden anvendelsesmulighed end den jeg har

beskrevet ovenfor. Ordene kan også bruges *ikke-interaktivt*, og i så fald er deres betydningsindhold et andet. I et eksempel som *Hun var syg, og dog passede hun sit arbejde* er *dog* således et almindeligt biord der betyder 'ikke desto mindre'. Og i et eksempel som *Nu har jeg spist min morgenmad* er *nu* et almindeligt biord der betyder 'i dette øjeblik'. I deres ikke-interaktive brug – som det falder uden for denne artikels rammer at beskrive – udtales småordene trykstærkt. Dette ses også illustreret i eksempler som *Indtil da havde jeg ikke lagt mærke til noget, Vi har penge nok og Lev vel!*

I en sætning som *John er nok en flink fyr, men så flink er han heller ikke* er betydningen af *nok* ikke 'antagende', men 'indrømmende'. Heller ikke her er der imidlertid tale om et interaktivt ord, men om et almindeligt biord, som vi også finder i et eksempel som *Nok se, men ikke røre*. Dette ses af at *nok* altid skal udtales trykstærkt her og at det uden betydningsmæssige konsekvenser lader sig flytte frem i sætningens begyndelse (*Nok er John en flink fyr, men ..*).

Men selv når de bruges interaktivt forekommer nogle af småordene undertiden at have andre funktioner end dem jeg har beskrevet ovenfor. I et eksempel som *Jamen, det er jo John der går derovre!* forekommer *jo* således at udtrykke overraskelse. Men også i eksempler af denne type er betydningen 'accepteret' inde i billedet. I den anførte sætning signalerer *jo* at Johns identitet vil blive anerkendt af modtageren i det sekund han/hun retter sit blik mod det modsatte fortov.

I et eksempel som *Jens er helt umulig, men John er da en flink fyr* lader *da* også til at have en anden funktion end den ovenfor beskrevne (afstandtagende). Her forsøger afsender at overbevise modtager om at det burde være muligt at nå til enighed om Johns gode personlige egenskaber, dvs. *da* er her konsensusføgende, tilstræber enighed mellem afsender og modtager. Samtidig er afsenderen imidlertid forberedt på at modtageren vil forkaste denne vurdering og at uenigheden derfor ikke lader sig eliminere. I læserbrevet fra Information virker det første *da* indrømmende snarere end afstandtagende, men rent faktisk ligger denne betydning i *Noget er der { } om det*. Formålet med *da* er her at forberede modtageren på den uenighed der udtrykkes i det efterfølgende.

En regulær undtagelse er der derimod tale om i en sætning som *John er nu en flink fyr*. Løsrevet fra sin sammenhæng er denne dobbelttydig. *Nu* kan her bruges korrigerende, som beskrevet ovenfor, men hvis samtalen drejer sig om Johns rosværdige handlinger kan *nu* bruges til at *konkludere* at det er berettiget at betegne ham som en sympatisk person. Denne betydning af *nu* finder man kun hvis sætningen udtrykker en subjektiv vurdering. Et eksempel som *John er nu i London*, der er objektivt beskrivende, er altså ikke dobbelttydigt.

Flere småord i samme sætning

Som titlen på denne artikel illustrerer, kan der sagtens være mere end ét interaktivt småord i samme sætning. Hvis der er flere end to, er det første hyppigt

sgu, som i *sgu da nok* og *sgu da vist*, men kombinationer som *da nu vist* og *jo nu nok* er også mulige.

Flere småord i samme sætning finder vi i de tilfælde hvor afsenderen har behov for at føje mere end én interaktiv betydning til en sætnings påstandsinhold. I et eksempel som *Det er sgu da nok en misforståelse* føjes således betydningerne 'understregende', 'afstandtagende' og 'antagende' til påstandsinholdet 'Det er en misforståelse'. Mens disse betydninger er forenelige og de tre småord derfor kombinerbare, er andre af de ni betydninger i modstrid med hinanden. For eksempel kan afsenderen ikke emphatisk eliminere den tvivl modtageren føler om et sagsforhold ved hjælp af *skam* og samtidig tilføje et spørgende element ved hjælp af *vel*, dvs. 'afklarende' og 'antagende-bekræftelsessøgende' er betydningsmæssigt uforenelige.

Rækkefølge

Om småordenes rækkefølge er det især værd at bemærke at de modtagerorienterede kommer før de afsenderorienterede. Dette ses illustreret i de følgende eksempler:

Det er *da nok* en misforståelse.

Det er *jo nok* en misforståelse.

Det er *nu nok* en misforståelse.

Det er *nu vist* en misforståelse.

En undtagelse herfra vedrører *sgu*, der er afsenderorienteret og ikke desto mindre går forud for det modtagerorienterede ord *da*, fx i

Det er *sgu da* en misforståelse.

I kombinationer med andre småord indtager *sgu* i det hele taget altid plads nummer et.

Kombinationer af småord fra samme hovedgruppe er også mulige. Dette kan belyses med eksempler som *Vi ved jo da noget om det her i Sydslesvig* (med to modtagerorienterede ord) og *Det er sgu nok en misforståelse* (med to afsenderorienterede ord).

Når *nok* indgår i en kombination, som i *Han er nu nok fra Århus*, udtales det ofte trykstærkt. Og selv når det optræder alene, udtales det i modsætning til de andre interaktive ord hyppigt med tryk, fx i *Det er nok uheldigt*. Det skal dog tilføjes at det interaktive ord *nok* stadig adskiller sig fra det ikke-interaktive biord *nok* vi finder i et eksempel som *Vi har penge nok* ved ikke nødvendigvis at skulle udtales trykstærkt.

Betydningstab ved oversættelse

Ved oversættelse af dansk til fremmede sprog sker der ofte det at de ni småords betydning ikke gengives. Da H.C. Andersen i sine eventyr gør flittigt brug af disse ord og derved tilgodeser det dynamiske samspil med sine læsere, har jeg til belysning af dette betydningstab valgt at sammenligne en kort passage fra *Theepotten* med en oversættelse til engelsk (af Marie-Louise Peulevé, *Hans Christian Andersen Fairy Tales*, Skandinavisk Bogforlag, Odense, 1961):

Mangler have vi Alle, men man har da ogsaa Begavelse. Kopperne fik en Hank, Sukkerskaalen fik et Laag, jeg fik nu begge Dele ..

We all have our shortcomings, but then we have our talents, too. The cups were given a handle, the sugar-basin a lid, I was given both ..

Mens det afstandtagende *da* er gengivet med biordet *then* i betydningen 'alligevel', er der i den engelske oversættelse ikke noget der svarer til det korrigerende *nu*.

Omvendt er der i oversættelser til dansk en klar tendens til at de interaktive ord er stærkt underrepræsenteret. Således viser en nyere undersøgelse at et ord som *jo* er langt mindre frekvent i romaner oversat fra engelsk end i originale danske romaner.

Små ord – stor betydning

Selv om de ikke lyder eller syner af meget, er småordene jeg har beskrevet her et meget karakteristisk træk ved det danske sprog. I undervisningen i dansk for indvandrere, flygtninge og andre der ikke har dansk som modersmål er det derfor vigtigt at de ikke bliver oversat og at der tages udgangspunkt i en analyse af deres betydning og brug. Indfødte danskere bruger de ni småord intuitivt korrekt og har derfor ikke behov for vejledning i deres brug. Men det må sgu da være sjovt at opdage at de ikke er rene fyldord, men at de varetager vigtige interaktive funktioner.

Niels Davidsen-Nielsen (f. 1937) er professor i engelsk ved Handelshøjskolen i København, medlem af Dansk Sprognævn.

BØGER M.M.

Ny bog fra Sprognævnet

Sprog i Norden 1993

1993-bindet af de nordiske sprognævns og Nordisk Sprogsekretariats fælles årsskrift, *Språk i Norden/Sprog i Norden* udkom i Danmark i begyndelsen af august.

Sprog i Norden 1993 indeholder ligesom 1992-bindet en række artikler om de nordiske sprogs stilling i forhold til den europæiske integration. Derudover er der bidrag om tosprogethed i Finland, om udenlandske stednavne i den sproglige rådgivning, og om behovet for en fællesnordisk terminologidatabase.

Bindet indeholder desuden de faste rubrikker om nordisk samarbejde og om nyere sproglitteratur.

Språk i Norden/Sprog i Norden 1993. Årsskrift for Nordisk språksekretariat og språknemndene i Norden. Nordisk språksekretariats skrifter 15. Gyldendal, 1993. 173 s. 65 kr. – Fås kun hos boghandlerne.

Ømålsordbogen

Af *Else Bojsen*

Når redskaber og husgeråd går af brug, kan de komme på museum, og dér kan man så gå hen og se hvordan mennesker klarede de daglige gøremål i gamle dage. Når et sprog går af brug, bliver det glemt, medmindre nogen sørger for at fastholde erindringen om det. De danske dialekter er ved at forsvinde, for der er stadig færre mennesker der bruger dem. Men glemt bliver de ikke – det har den lille skare af danske dialektforskere sørget for.

Ømål (og østdansk og jysk)

I snart hundrede år har fagfolk indsamlet talesproget hos landbefolkningen på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer, bl.a. med henblik på at udarbejde en ordbog over disse områders dialekter, der blandt fagfolk kaldes »ømål«. (I dialektforskningen regnes bornholmsk altså ikke for et ømål, men betegnes sammen med skånsk som »østdansk«, og dialekterne på øerne ved Jylland kommer ind under betegnelsen »jysk«).

Ømålssamlingerne opbevares på Institut for Dansk Dialektforskning på Københavns Universitet, men er ikke umiddelbart tilgængelige for publikum. Derfor er det glædeligt at instituttet nu har fået mulighed for at udgive den ordbog over ømålene som indsamlingsar-

bejdet bl.a. har sigtet mod. Ordbogen er en slags museum hvor de indsamlede genstande udstilles for det interesserede publikum på linje med de mere håndfaste elementer af kulturarven.

Ikke bare en ordbog

Ømålsordbogen hedder den, med undertitlen »En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer«. Ømålsordbogen er nemlig ikke bare en ordbog, den er også et leksikon over landbefolkningens materielle kultur. Foruden hele ordforrådet hos landbefolkningen rummer bogen udførlige beskrivelser af mange af de redskaber, arbejdsprocesser og skikke som hørte til ældre tiders bonde-, fisker- og håndværkerkultur, naturligvis med henvisning til de ord der er knyttet til dem.

De enkelte ordbogsartikler indeholder oplysninger om udtale, ordstruktur, bøjning og betydning. I betydningsafsnittet i en artikel er der ofte fyldige citater som viser hvordan opslagsordet er blevet brugt. Citaterne anføres ofte i lydskrift, men med forklaringer på de mindst gennemskuelige lydskrevne ord. Det medvirker til at gøre ordbogen læselig for også den mindre sagkyndige læser. De mange gode citater gør i det hele taget ordbogen levende, for de gengiver jo ordret hvad rigtige levende mennesker har fortalt dialektforskerne, både fiskerkonen fra Falster som var »udstyret med vidt bekendte Talegaver og en usædvanlig sproglig Sans«, gård ejeren fra Lolland som »sagligt og

sprogligt « var af »1. Klasse«, landarbejderkonen som kaldtes »Nordsjællands Dialektdronning« og de mange andre »meddelere«.

Første bind af femten

Af ordbogen, som er planlagt til 15 bind, er første bind udkommet: Fra *A* til *bladlås*. Udgivelsen af bind 1 er ledsaget af et *tillægsbind*, som rummer en indledning, nøgler til læsning af ordbogens artikler, forkortelseslister og dialektkort over ordbogens områder. »De følgende bind er planlagt til udgivelse med ét bind hvert andet år. Med uændret bemanning vil den samlede udgivelse således vare 30 år«, som det lakonisk meddeles i informationsfolderen til ordbogen. Vi lader meddelelsen stå et øjeblik.

Else Bojsen (f. 1942) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Rigtige kvitteringer?

Af *Vibeke Sandersen*

Det moderne samfunds indirekte kommunikationsformer tilfører sproget mange nye gloser. En del af disse afspejler kommunikationssituationer som skabes af fjernkommunikation – samkvem via post og telegraf i stedet for direkte kontakt – og brug af ny teknologi.

Køb og salg

Lad os se på hvordan køb og salg kan foregå. Varer bestilles ofte pr. telefon; og dér kan jo let opstå misforståelser. Det kan også være der går et stykke tid inden varen kan leveres, og sælger skal jo gerne være sikker på at køber fastholder bestillingen. Derfor er det første der dukker op – i al fald ved lidt større bestillinger – i reglen en *ordrebekræftelse*, en bekræftelse på den afgivne bestilling, der skriftligt gengiver hvad sælger mener at køber har bestilt, den aftalte pris, leveringsbetingelser o.l.

Når varen så bliver leveret, modtager man ofte sammen med den en *følgesedel*, det er en oversigt over hvad leveringen omfatter. Så har man mulighed for at tjekke om der faktisk er leveret hvad der står på følgesedlen.

Regningen eller rettere *fakturaen*, der specificerer beløbet og angiver betalingsbetingelserne, afsendes ifølge leksikondefinitionen på en faktura samtidig med varen. Ofte ankommer den noget senere.

Når køber herefter betaler, får han en *kvittering* som ved de fornødne stempler og underskrifter bekræfter at han har betalt hvad han skylder. Han får den straks ved betalingen hvis han betaler direkte til sælger. Går han på posthuset, får han en *postkvittering* der ved stempeling og underskrift fra en postfunktionær bekræfter at beløbet er indbetalt. Sker betalingen via giro, modtager giroindehaveren en uges tid efter indbetalingen en *kvittering* fra GiroBank »Som bevis på betalingen« (Privatgiro, Vejledning, s. 12).

Traditionelle kvitteringer

En *kvittering* er i mere stringent traditionel sprogbrug en skriftlig bekræftelse på at en person har modtaget et beløb han havde krav på. Det vil sige at det er den der skylder et beløb som, når han har betalt det, modtager en *kvittering*, mens det er den der har krav på beløbet som udsteder *kvitteringen*.

I vore dage er en *kvittering* som regel et specielt stykke papir med denne betegnelse påtrykt, sådan som det er tilfældet med *postkvitteringen* og *girokvitteringen*. Men det kan også være *regnningen* på beløbet, forsynet med påtegningen *betalt* og underskrift fra den som havde krav på beløbet, der således ændrer status og udgør *kvitteringen*.

Der findes flere slags *kvitteringer*, foruden de nævnte fx *saldokvitteringer*, 'der angiver, at hele kreditors tilgodehavende er betalt' (Nudansk Ordbog, 15. udgave, 1992), *interimskvitteringer*, i reglen kaldt *interimsbeviser*, et midlertidigt bevis på noget, der senere ombyttes til et ægte stykke værdipapir, *terminskvitte-*

ringer til bevis på at man har betalt sine terminsydelser; ordet *terminskvittering* er brugt i et opslag i Statstidende 21.5.1963 om afholdelse af generalforsamling i Københavns Kreditforening 17.5.1963, hvor denne *kvittering* skulle benyttes som bevis for et kreditforeningsmedlems ret til at deltage i generalforsamlingen.

En ren øjeblikdannelse er *uddannelseskvittering*, fundet i et dagblad og dér markeret som sådan ved anførselstegn:

Det er muligt, at Knud Heinesen har ret i, at en stadig mindre gruppe vil have en erhvervsmæssig interesse i en »uddannelseskvittering« i form af et prøvebevis. (Berlingske Tidende 11.10.1972).

Men denne dannelses forekomst viser at betegnelsen *kvittering* i udvidet brug kan anvendes om bekræftelser på andet end pengebetalinger. Undertiden får man fx også *kvittering* på at man har tilbageleveret et kostbart dokument eller en kostbar bog man har haft til låns.

I endnu mere udvidet brug betyder *kvittering* og især det tilsvarende ud-sagnsord *kvittere* slet og ret 'gengæld' og 'gengælde', og gengældelsen behøver ikke at være nogen skriftlig tilkendegivelse. En optrædende kan *kvittere* for bifaldet med et buk. Jf. også de følgende eksempler:

Fondsbørsen *kvitterede* [for en virksomheds katastroferegnskab] ved at sende aktien 29 point nedad. (Jyllands-Posten 8.12.1987).

Bjarne Goldbæk *kvitterede* for udtagelsen til onsdagens OL-landskamp mod Vesttyskland ved at spille en flot kamp for sin klub. (Jyllands-Posten o. 1988).

Udlånskvisiteringer

Fælles for alle de hidtil omtalte anvendelser af ordet *kvittering* og det tilsvarende udsagnsord *kvittere* er at det er modtageren af beløbet, bogen, bifaldet osv. der *kvitterer* for modtagelsen, fx med et buk eller ved at *udstede en kvittering*.

Bibliotekernes anvendelse af ny teknologi i udlånstjenesten har imidlertid medført dannelsen af nogle nye sammensætninger med ordet *kvittering* som andetled, nemlig *udlånskvisitering*, *afleveringskvittering* og *fornyelseskvisitering*, og i det mindste i sammensætningen *udlånskvisitering* optræder ordet *kvittering* i en ny brug.

Udlånskvisiteringen får låneren sammen med de bøger han får udleveret. Ud over betegnelsen *udlånskvisitering* er det omtalte stykke papir forsynet med en datostempling der angiver datoen for udlånet, med nummeret på lånerens lånerkort, lånerens navn, en opregning af de lånte bøger og ud for hver enkelt post en angivelse af afleveringsfristen for denne bog, og endelig en opgørelse af »Antal lånte materialer«.

Set fra lånerens synsvinkel minder den såkaldte *udlånskvisitering* snarest om den ovenfor omtalte *folgeseddel*, der ledsager en vare. Dens funktion er da også en lignende. Bibliotekspersonalet

forklarer at den bare skal tjene som hukseseddel for kunden, som ved hjælp af den kan tjekke hvor mange og hvilke bøger der skal afleveres hvornår.

Men den har nok mere med en traditionel kvittering at gøre end man umiddelbart skulle tro. For det kunden får udleveret, er blot en kopi, originalen sidder inde i computeren, og dér bliver den, nemlig som bibliotekets bevis på at lånerens kortnummer er knyttet til modtagelsen af de pågældende bøger. Afleveringen af kortet kan altså i denne forbindelse siges at svare til lånerens underskrift – kvittering – på at han har modtaget bøgerne.

Med *fornyelseskvisiteringen* forholder det sig på nøjagtig samme lidt omvendte måde som med udlånskvisiteringen.

Mere traditionel virker den *afleveringskvittering* som kunden får når han afleverer bøgerne. Den er forsynet med datoen for afleveringen, lånerkortets nummer, kundens navn, opregning af de enkelte poster med angivelse af afleveringsfristen for hver enkelt samt opgørelse af »Antal afleverede materialer«. Her kvitterer biblioteket for modtagelsen af bøgerne på ganske traditionel vis.

Udlånsbon

Det er dog ikke alle biblioteker som anvender betegnelsen *udlånskvisitering*. På Ledøje-Smørum Bibliotek, hvor det nye system blev indført i maj 1993, er betegnelsen en *udlånsbon*. Det fremgår bl.a. af en artikel i lokalavisen:

Når man til den tid vil låne en bog, får man samtidig en *udlånsbon*, der angiver bogens titel og hvor længe man må beholde den. (Ballerup-Måløv Avis 10.2.1993).

Denne betegnelse virker rimelig, men det ser ud som om sprogbrogeren *udlånskvittering* allerede er slået så fast at den bliver vanskelig at udkonkurrere.

Vibeke Sandersen (f. 1936) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Kosovo eller Kosova?

Spørgsmål: I aviserne og i nyhedsudsendelserne i radio og tv ser/hører man ofte den tidligere jugoslaviske provins *Kosovo* omtalt som *Kosova*. Hvor stammer det nye navn fra, og hvilket af de to navne er det mest korrekte?

Svar: Det er rigtigt, at *Kosova* har vundet en vis udbredelse i medierne. Betegnelsen *Kosova*, der udtales »kåsáva«, er den der bruges af den albanske del af befolkningen i den tidligere selvstyrende jugoslaviske provins. Cirka 90 % af indbyggerne i provinsen er albanere, og albansk blev indtil 1989 brugt som administrationssprog. Provinsen blev i 1989 frataget sit selvstyre, og administrationssproget er nu serbisk. Det albanske *Kosova* er et indlån fra serbisk *Kosovo*, som altså er det oprindelige navn.

Det er vanskeligt at afgøre hvilket navn der skal betragtes som det mest korrekte i dansk. *Kosova* er som nævnt på vej ind i dansk, og det er ikke utænkeligt at det om nogle år vil være det almindeligt brugte navn herhjemme. Indtil videre vil det dog nok være mest hensigtsmæssigt at bruge formen *Kosovo*, der indtil for få år siden var enerådende i dansk sprogbrug. I særlige tilfælde kan det imidlertid være rimeligt at bruge den albanske navneform, fx i tekster der hovedsagelig angår albanske forhold, fx albansk sprog og kultur.

JS

Kælk og slæde

Spørgsmål: Hvad er forskellen på *kælk* og *slæde*, er de to ord synonyme?

Svar: Politikens Synonymordbog, 10. udgave, 1991, opfører *kælk* og *slæde* i en synonymrække sammen med *bobslæde* og *kane*. I Nudansk Ordbog, 15. udgave, 1992, forklares ordet *kælk* som '(mindre) slæde'. Disse ordbogsopslag må tolkes således at ordene *kælk* og *slæde* kan henvise til den samme genstand, men ikke altid gør det.

Vores store ordbogsværk, Ordbog over det Danske Sprog, giver en grundigere behandling af de to ord, som stadig ser ud til at passe, selv om ordbogen er af noget ældre dato. Bind 11, hvori ordet *kælk* er opslagsord, udkom i 1929, og bind 20 med ordet *slæde* er fra 1941. Om *kælk* står der 'mindre slæde; især (i rigssprog kun) om lang smal (barne)slæde, brugt til leg eller idræt' (bd. 11, sp. 1100). Om ordet *slæde* siger ordbogen 'et til befording på sne eller is brugt transportmiddel (især af træ), der bevæger sig (glider) på to meder'. Dernæst tilføjer den 'nu især dels om et større sådant .. brugt til befording af gods, dels om en mindre slags .. der bruges (især af børn) til vintersport' (bd. 20, sp. 652).

På grundlag af disse ordbogsopslag må vi konkludere at ordene *kælk* og *slæde* kan bruges med samme betydning, men at man nok foretrækker *kælk* som betegnelse for den mindre slæde der anvendes til vinterleg og -sport.

Denne opfattelse bekræftes yderligere af de to ords brug som andet sammen sætningsled. *Plastkælk* og *skovmands-*

kælk er ifølge vores ordsamlinger legeredskaber, mens *balleslæde*, *hundeslæde* og andre sammensætninger med *slæde* som andet led, er transportmidler. Det gælder også *bobslæden*, der i sit hjemland, USA, oprindeligt var en slæde til at transportere træstammer. Senere blev bobsælæden en sportskælk, men en af de store der blev brugt på de svejtsiske vintersportssteder, og som stadig bruges i internationale vintersportskonkurrencer. Den lille bobsælæde som børnene bruger i dag er mere end sekundær i forhold til ordets oprindelige betydning.

VS

Velopdraget og velopdragen

Spørgsmål: Vi har diskuteret om der ligger en meningsforskel i ordene *velopdragne* og *velopdragede*. Jeg mener at *velopdragne* om fx børn er et tillægsord der fortæller noget om hvordan børnene er, mens *velopdragede* tillige siger noget om selve handlingen bag. Modparten mener at *velopdragne* har en negativ klang og at *velopdragede* er neutralt. Hvad mener I?

Svar: I Retskrivningsordbogen har vi dels et udsagnsord *opdrage*, dels et tillægsord *velopdragen*. Der er valgfrihed mellem to former i udsagnsordets datids tillægsform, nemlig mellem *opdragen* og *opdraget*. Brugt i bestemt form kan det så hedde enten *de opdragne børn* eller *de opdragede børn*. Men i tillægsordet *velopdragen* har vi kun én form i bestemt form: *de velopdragne børn*. Ved tillægsordet er muligheden »velopdragede« ikke til stede. Det betyder ikke nødvendigvis at formen *velopdragede* ikke findes i

vores sprog – dit brev er jo bevis for at den findes og bruges. Og da den ikke er mulig ved tillægsordet *velopdragen*, må vi henføre den til et udsagnsord med *-opdrage*.

Det ville være så nemt hvis vi havde et udsagnsord »at velopdrage«, men det har vi jo ikke, og der er næppe nogen som i alvor ville danne et sådant udsagnsord efter mønstret *genopdrage* (dvs. opdrage igen) og *fejlopdage* (dvs. opdrage forkert). Ingen af de to sidstnævnte udsagnsord er med i Retskrivningsordbogen, men dem kan man selv danne uden videre. I disse tilfælde har man valgfrihed mellem datidstillægsformerne, og det kan altså hedde både *de genopdragne* eller *fejlopdagne* børn og *de genopdragede* eller *fejlopdagede* børn.

Men der er en anden måde at være kreativ på i forbindelse med *opdrage*. I udtryk som fx *opdrage mildt*, *opdrage strengt*, *opdrage katolsk* kan man altid danne ligeledes særskrevne datidstillægsformer: *de mildt opdragne* el. *mildt opdragede børn*, *de strengt opdragne/opdragede børn* osv. I mange tilfælde vil man endda kunne sammenskrive sådanne udtryk, fx *de strengtopdragne/strengtopdragede børn*, *de katolskopdragne/katolskopdragede børn*. Det er her formen *velopdragede* hører hjemme. Den forudsætter altså et udtryk *opdrage vel*, som så i datids tillægsform enten kan udtrykkes særskrevet: *de vel opdragne/opdragede børn* eller sammenskrivet *de velopdragne/velopdragede børn*. Du har derfor ret i at formen *velopdragede* med sin nøje tilknytning til udsagnsordet i højere grad siger noget

om selve handlingen bagved end formen *velopdragne*, som man først og fremmest ville opfatte som en bøjningsform af tillægsordet *velopdragen*, der jo er langt mere almindeligt i brug og jo netop ikke er et ord man har dannet selv.

Vi tror egentlig at din diskussionspartner er inde på noget af det samme med sin opfattelse af værdiladningerne i de to former. Det kendte tillægsord *velopdragen* bruges om folk som er høflige, spiser pænt, rejser sig op for gamle og svage i bussen, holder døren for damer osv. Ordet kan godt for nogle have en klang af det lidt overdrevne: lidt for høflig, måske lidt glat og slikket. Det er nok ikke alle der vil bryde sig om at blive betegnet som *velopdragen*. Udsagnsordets tillægsform *velopdraget* (*vel opdraget*) siger mere om handlingen bag, altså vel nærmest noget om dem der har opdraget den pågældende. Strengt taget behøver den *velopdragede* ikke at være *velopdragen*. Man kunne da godt forestille sig en person som har skejet ud, og om hvem man kan sige: »Han er da ellers så *velopdraget*« i betydningen 'har fået en god opdragelse'.

Til slut må vi sige at der nok ikke er mange som til daglig vil opfatte nuanceforskellen mellem tillægsordet *velopdragen* og udsagnsordets tillægsform *velopdraget*. De to ord, som altså har hvert sit udspring, vil nok af de fleste blive opfattet som varianter af tillægsordet *velopdragen*.

EB

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Telefax
31 54 03 60

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
31 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-12 og 13-15)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 50 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignerede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1993/3 · september

Det er sgu da nu vist en misforståelse.....	1
Sprog i Norden 1993.....	8
Ømålsordbogen.....	9
Rigtige kvitteringer?	10
Spørgsmål og svar	13

Næste nummer udkommer i december 1993.

Ansvarshavende redaktør:
Erik Hansen

Redaktionssekretær:
Henrik Galberg Jacobsen

ISSN 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København